

УДК 369.013

**СУЧАСНІ РЕАЛІЇ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНИ**

*Завора Таїна Миколаївна,
кандидат економічних наук, доцент
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

Реформування вітчизняної пенсійної системи, необхідність якого викликана у першу чергу потребою у трансформаційних змінах відношень між суб'єктами пенсійного процесу; підвищення рівня добробуту пенсіонерів з урахуванням фінансових результатів їх трудової діяльності повинне базуватися на уявленнях про небезпеки й загрози, які можуть виникнути у процесі його здійснення. Специфіка сучасної соціально-економічної ситуації полягає у тому, що відсутність відповідної ідеології та нерозуміння важливості соціального захисту, котрі супроводжуються пасивністю населення України щодо планування свого майбутнього пенсійного забезпечення визначають необхідність розуміння ризиків, загроз, пріоритетів і наслідків реформування пенсійної системи України.

Серед вітчизняних учених, які досліджували теоретико-методичні та практичні аспекти пенсійного забезпечення: В. Бессараб, І. Гнибіденко, Б. Зайчук, Е. Лібанова, Б. Надточій, А. Нечай, М. Папієв, В. Яценко ¹. Питання реформування пенсійної системи України висвітлені в працях іноземних експертів, серед яких Грег Мак Таггарт, старший міжнародний радник із питань пенсійної реформи проекту USAID «Розвиток ринків капіталу», та Марчін Свенчіцкі, директор Аналітично-дорадчого центру

¹ Лібанова, Е.М. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації (колективна монографія) / Е.М. Лібанова. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.

Блакитної стрічки ЄС/ПРООН ^{2 3}. Переваги запровадження обов'язкової накопичувальної системи як інструменту соціального захисту громадян щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення обґрунтував М.В. Кравченко ⁴. О. М. Губрієнко, узагальнюючи результати теоретичних досліджень, запропонував скасувати практику регулювання умов пенсійного забезпечення деяких категорій громадян окремими законодавчими актами, що дозволить у майбутньому ухвалити єдиний акт – Пенсійний кодекс України, та визначив перспективи запровадження другого рівня пенсійної системи ⁵. Проблеми формування та регулювання сучасних пенсійних систем досліджували Л.О. Аксьонова, О.О. Якушева, І.С. Бондарчук, В.К. Рудик, які обґрунтували можливості використання в Україні світового досвіду реформування пенсійного забезпечення ^{6 7 8}. Науковцями національного інституту стратегічних досліджень проаналізовано перелік традиційних і новітніх загроз нинішній пенсійній системі та сформульовано загрози соціальній і економічній безпеці ⁹.

Пасивність населення України щодо планування свого майбутнього пенсійного забезпечення потребує здійснення аналізу результатів

² Грег Мак Таггарт. Досвід реформування пенсійної системи у країнах Східної Європи та СНД порівняно з проведенням реформи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pension.kiev.ua/files/dosvid-porivn-Ukr.pdf>

³ Свенчіцкі, М. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050 / М. Свенчіцкі, Л. Ткаченко, І. Чапко. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки. – 2010. – 72 с.

⁴ Кравченко, М.В. Накопичувальна пенсійна система як інструмент соціального захисту громадян / М.В. Кравченко // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – №1. – С. 81 – 87.

⁵ Губрієнко, О.М. Проблеми та перспективи реформування пенсійної системи України / О.М. Губрієнко // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 4. – С. 57 – 64.

⁶ Аксьонова, Л.О. Сучасні пенсійні системи: стан та проблеми розвитку / Л.О. Аксьонова, В.П. Курач // Економіка та підприємництво. – 2010. – № 3. – С. 4 – 7.

⁷ Бондарчук, І.С. Зарубіжний досвід організації систем пенсійного забезпечення / І.С. Бондарчук // Соціально-трудові проблеми. – 2009. – № 4 (95). – С. 166 – 169.

⁸ Рудик, В.К. Використання зарубіжного досвіду в розвитку пенсійного страхування в Україні / В.К. Рудик. – 2010. – №2 (105). – С. 180 – 185.

⁹ Коваль, О. П. Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України: аналіт. доп. / О. П. Коваль; за ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2012. – 112 с.

експертного опитування населення Полтавського регіону, проведеного з метою виявлення його відношення до реформування пенсійної системи.

Існуюча пенсійна система України, законодавчо окреслена у 2003 – 2004 роках, потребувала реформування у зв'язку з несприятливими демографічними тенденціями, про що свідчить співвідношення кількості пенсіонерів до кількості платників внесків, яке у 2011 р. становило 87%, причиною чого став низький рівень народжуваності та зниження тривалості життя^{10 11}. Зменшення кількості працездатного населення для створення суспільного продукту поряд із зростанням безробіття та доходами неформального сектора економіки, що знаходяться у тіні, призвели до наростання різниці між дохідною та видатковою частинами бюджету Пенсійного фонду України. Випадки дострокового виходу на пенсію й отримання привілейованих пенсій для окремих категорій громадян, ухилення від сплати податків, призвели до ситуації, коли стабільне фінансування попередньої пенсійної системи стало неможливим.

У реформованій пенсійній системі можна виділити такі групи чинників, що впливають на стан пенсійної системи та безпеки держави: довготривалість накопичувального процесу, необхідність інвестування накопичених коштів у фінансові активи з метою їх збереження й отримання інвестиційного доходу та одночасно одержання довгострокових фінансових ресурсів для розвитку економіки нашої держави¹². На сьогодні проблемно однозначно визначити переваги чи недоліки запровадження другого рівня пенсійної системи, тому що, з одного боку, пенсійні заощадження потребуватимуть раціонального їх розміщення на фінансовому ринку, це саме ті дешеві інвестиційні ресурси, які здатні

¹⁰ Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» №1058-IV від 09.07.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №49 – 51. – Ст. 376.

¹¹ Литвин, В. Комплексна пенсійна реформа – перспективна країна / В. Литвин // Пенсійний кур'єр. – 2011. – 18 лютого

¹² Про заходи щодо забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України № 3668-VI від 08.07.2011 // Голос України [Текст]. – 2011. – №169. – 13 вересня

забезпечити розвиток виробництва. Одночасно доцільно звернути увагу на можливі загрози реформованої пенсійної системи, такі як знецінення пенсійних заощаджень унаслідок інфляційних процесів, неналежне функціонування фінансових посередників на фінансовому ринку і, як наслідок, недоотримання інвестиційного доходу, погіршення фінансового стану Пенсійного фонду України. На жаль, недержавні пенсійні фонди за дев'ять років свого існування в Україні не стали інструментом забезпечення гідної старості, а інвестовані кошти вагомим джерелом потреб національної економіки ¹³. Причиною цього став у першу чергу низький рівень життя більшої частини населення, що унеможливило його участь у недержавному пенсійному страхуванні. Важливою загрозою реформованій пенсійній системі залишається перекладання відповідальності за майбутнє пенсійне забезпечення громадян України на державу. У зв'язку із цим нами у 2012 році було проведено соціологічне дослідження серед населення Полтавського регіону щодо його відношення до реформування пенсійної системи з метою виявлення ризиків і загроз соціальній безпеці.

Для досягнення основної мети аналізу суспільної думки громадян у Полтавській області стосовно пенсійної реформи – об'єктивного її оцінювання та виявлення ризиків соціальній безпеці регіону – застосовувався метод експертних оцінок, який ґрунтується на припущенні, що на основі думок експертів можна збудувати адекватну модель майбутнього розвитку об'єкта прогнозування. Використовуючи метод Дельфі для отримання відомостей про ставлення громадян України до пенсійної реформи та функціонування фінансового сектора, з метою формування підходу до добровільних пенсійних заощаджень громадян ми здійснили експертне опитування ста респондентів у віці від 18 років і

¹³ Мальований, М.І. Стан та проблеми розвитку системи недержавного пенсійного страхування в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.udau.edu.ua/library.php?pid=1535>.

старше – представників різних сфер діяльності: по 20 осіб зі сфер освіти, торгівлі, дорожнього господарства й управління автомобільними дорогами, 13 осіб – із сфери транспорту та зв'язку, 15 осіб – із банківської сфери, 12 осіб – зі сфери охорони здоров'я й надання соціальних послуг.

Респондентам було запропоновано відповісти на 18 запитань, які стосувалися їх ставлення та поінформованості щодо питань, пов'язаних із пенсійним забезпеченням з метою розуміння ризиків, загроз, пріоритетів і наслідків реформування пенсійної системи України. Вибірка зі ста осіб дозволяє отримати достатню кількість відповідей, яка гарантує можливість проведення надійного статистично аналізу за віком, статтю та сферою діяльності. В опитуванні особлива увага приділялася респондентам 18 – 36 років, оскільки саме ця вікова група є цільовою аудиторією реформування системи пенсійного забезпечення і впровадження другого рівня пенсійної системи. Таким чином, підвибірка респондентів у віці 18 – 35 років склала 53 особи. Для цілей аналізу результатів опитування отримані відповіді зважувалися у розрізі сфери діяльності, статевої та вікової структури населення України. Анкетування передбачало відповіді на запитання щодо розв'язання проблеми дефіциту Пенсійного фонду України, виявлення ставлення до змін реформованої пенсійної системи, обізнаності зі способами заощаджень та інвестування й рівня довіри до фінансових посередників. Так, підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років, а для чоловіків, які працюють на державній службі, – до 62 років в Україні викликало дискусії. Ми виявили відсутність підтримки суспільства щодо підвищення пенсійного віку в Україні. Як свідчить рис. 1, більшість респондентів (16%) підтримують ідею зменшення пенсійного віку для чоловіків до 55 років, у той час як 80 % жінок виступають за збереження виходу на пенсію у віці 55 років. Лише дві особи зі сфери освіти віком від 18 до 35 років підтримали підвищення пенсійного віку до 65 років, за всіма

іншими сферами діяльності була відсутня підтримка щодо реформування пенсійної системи шляхом підвищення пенсійного віку.

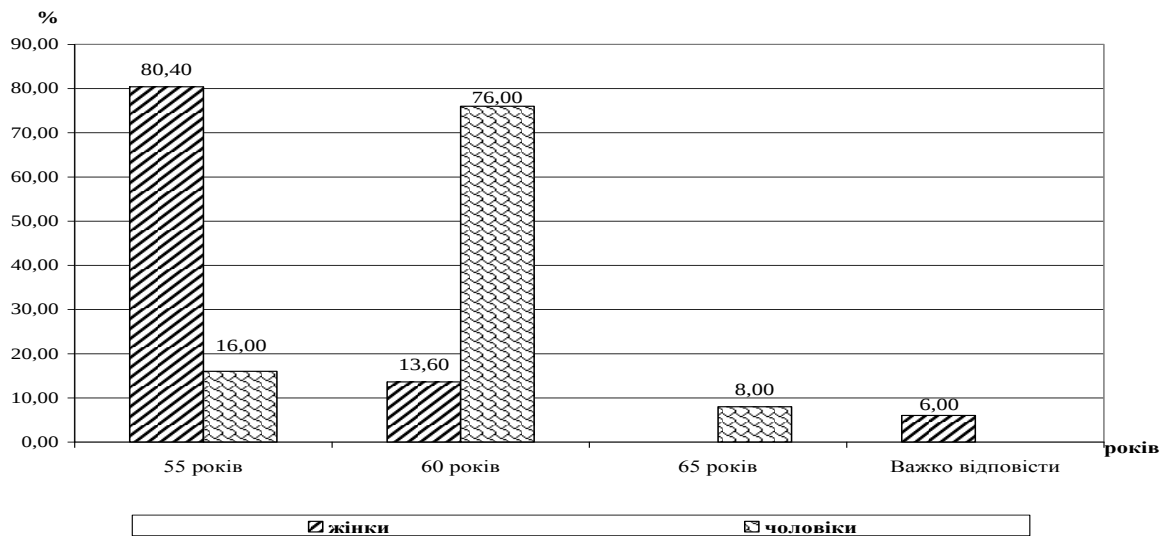

Рис. 1. Відношення респондентів до підвищення пенсійного віку в Україні

Установлено, що проблему подолання дефіциту Пенсійного фонду України більшістю респондентів – представників усіх сфер діяльності запропоновано розв’язати шляхом скорочення державних видатків на інші потреби та спрямуванням коштів на виплати пенсіонерам. При цьому майже не було підтримки (двоє жінок і двоє чоловіків зі сфери освіти) такому заходу, як підвищення пенсійного віку, який є одним із шляхів скорочення дефіциту солідарної системи. Збільшення відрахування до ПФУ із заробітної плати працюючих підтримали лише 16% респондентів із торговельної сфери (рис. 2).

Згідно із законодавством України деякі пенсіонери отримують привілейовані пенсії за рахунок обов’язкової державної пенсійної системи при достроковому виході на пенсію або підвищенні розміру пенсійних виплат для окремих категорій осіб. Цій категорії пенсіонерів виплачують у середньому по 2,5 тис. грн. на місяць; максимальний розмір цієї пенсії із солідарної системи у десятки разів перевищує мінімальний розмір і становив у 2011 р. 130000 грн., що є недопустимим, тому що

диференціацію пенсій повинні забезпечувати виплати з накопичувальної системи, тобто другого та третього рівнів пенсійної системи.

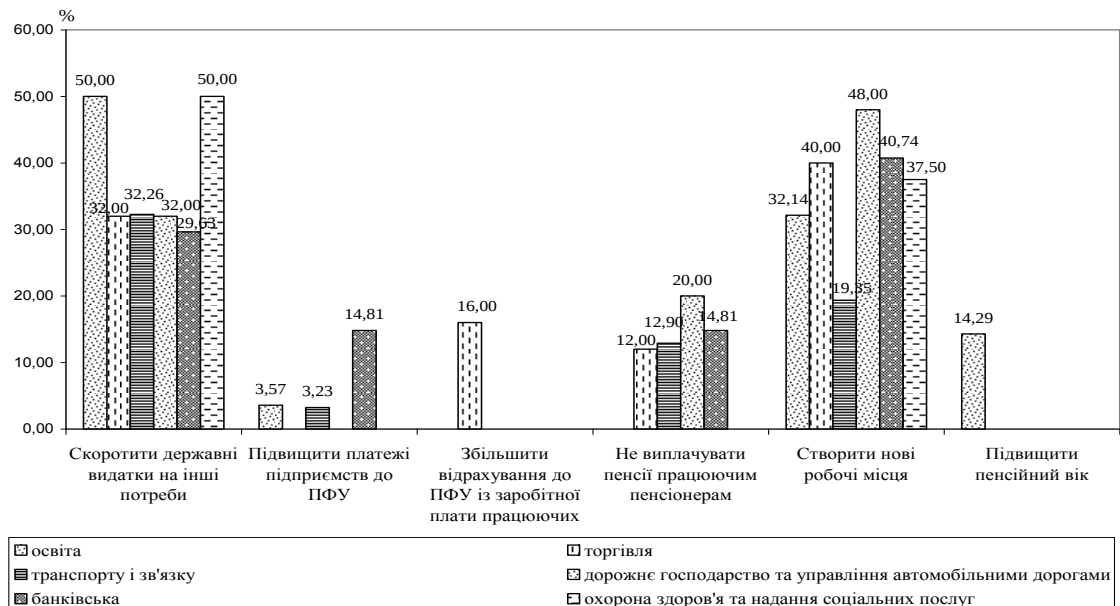

Рис. 2. Розв'язання проблеми дефіциту Пенсійного фонду України

У результаті аналізу експертного опитування населення Полтавського регіону, проведеного з метою виявлення його ставлення до реформування пенсійної системи України, встановлено:

– переважна більшість респондентів підтримують пільгові пенсії для працівників, які працюють у шкідливих умовах праці, військових і гірників (причому працівники зі сфери охорони здоров'я та надання соціальних послуг надали стовідсоткову підтримку);

– 71% опитуваних не підтримують пенсії на особливих умовах для державних службовців;

– відсутність підтримки респондентами ідеї забезпечення пенсіями на особливих умовах чиновників вищого рангу, суддів та народних депутатів через обов'язкову пенсійну систему.

У процесі аналізу встановлено, що всі респонденти, охоплені анкетуванням, виявили загальну підтримку спільної відповідальності особи й держави за забезпечення гідного життя на пенсії: 75% жінок зі сфери охорони здоров'я та надання соціальних послуг усю

відповідальність за забезпечення гідного життя на пенсії покладають лише на державу. Одночасно респонденти молодшого віку схильні до особистої відповідальності забезпечення гідної старості, більше половини осіб у віці 60 років і старше вважають, що забезпечення пенсії є відповідальністю держави. Ми виявили, що біля 34% респондентів хвилює майбутня пенсія, передусім осіб, які ближче до пенсійного віку.

Незважаючи на те, що більшість респондентів стверджують, що достатній рівень пенсійного забезпечення є спільною відповідальністю конкретної особи та держави, 75% респондентів усіх груп за віком і сферою діяльності вважають основним джерелом їх доходу після виходу на пенсію державну пенсію. Ми встановили, що приблизно 27% опитуваних основним джерелом доходу вважають заробітну плату, а близько 17% розраховують на заощадження. Про те, що виплати з недержавного пенсійного фонду можуть бути ще одним джерелом їх доходу після виходу на пенсію заявили 3% респондентів – представників банківської сфери та освіти (рис. 3).

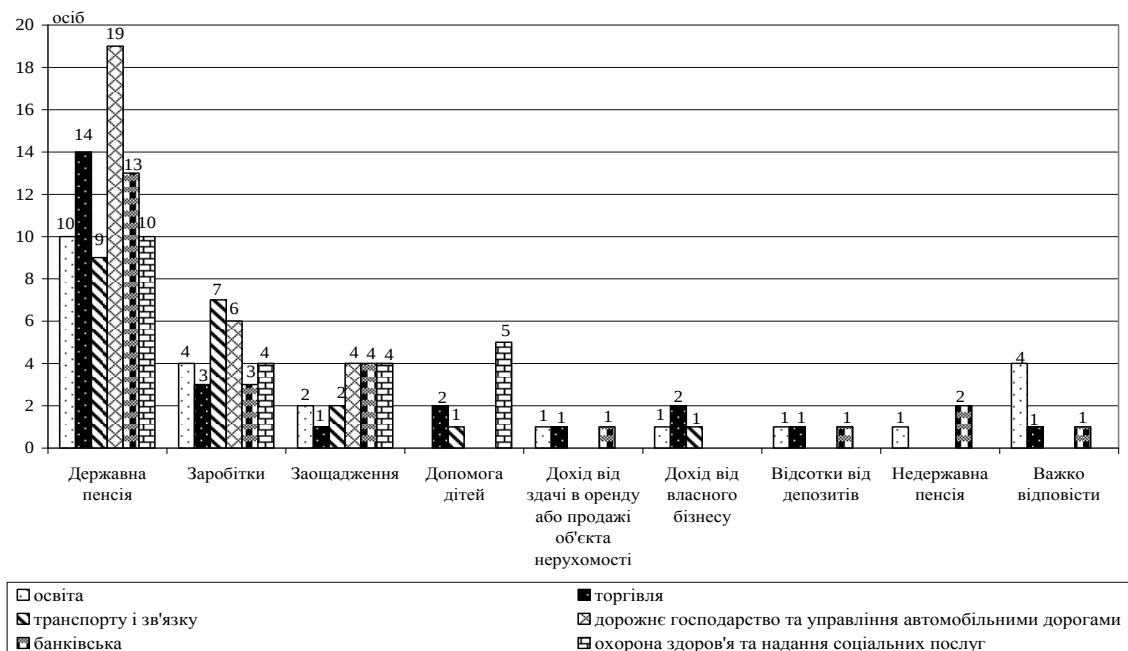

Рис. 3. Джерела власних доходів, на які респонденти найбільше розраховують після виходу на пенсію

Оцінюючи свій фінансовий стан з метою участі у недержавному пенсійному страхуванні, більшість полтавчан констатували брак коштів: 6% респондентів доводиться економити, щоб купувати продукти харчування, 17% опитуваних вистачає коштів на харчування, але для придбання взуття або одягу доводиться заощаджувати чи позичати, 29% респондентів не мають проблем з придбанням харчових продуктів та одягу, однак їм доводиться заощаджувати або позичати гроші для придбання хорошого костюму, мобільного телефону, пилососа, 24% опитуваних вистачає на харчування, одяг, взуття, дорогі придбання, але для таких покупок, як машина, квартира потрібно заощаджувати чи позичати. Лише 4% опитуваних вважають себе заможними, причому це люди, які займають керівні посади. Таким чином, у процесі проведеного дослідження доведено, що найбільш фінансово забезпеченими є респонденти – представники банківської сфери та освіти (рис. 4).

Рис. 4. Оцінювання фінансового стану респондентів

Отже, зважаючи на загальний фінансовий стан українців, не дивно, що більшість респондентів із песимізмом ставляться до своєї здатності забезпечити собі гідні умови життя після виходу на пенсію. Відповідаючи на запитання щодо можливості достатнього рівня їх статків після досягнення пенсійного віку, 70% респондентів відповіли «Швидше ні» або «Ні», більш оптимістичними є особи молодшого віку (24% дали ствердну відповідь).

У результаті аналізу поінформованості щодо використання інструментів заощаджень та інвестицій і відношення до них респондентів ми виявили, що краще за все опитувані знають про готівкові заощадження в гривнях та іноземній валюті (відповідно 77 і 76%); накопичення готівки у гривні та банківські картки використовують найбільш активно (відповідно 41 і 30%). Установлено, що банківські депозити та ощадні рахунки займають третє місце у рейтингу відомих способів заощадження (71%), але лише 9% респондентів зберігають свої заощадження в банківських установах. Відомим засобом заощадження з метою належного забезпечення у пенсійному віці є придбання нерухомості й землі: про це знають близько 58% респондентів, а використовують лише 14 і 20% відповідно. Одночасно респондентам мало відомі «сучасні» способи чи інструменти заощаджень та інвестицій: лише 9% опитаних вважають привабливим інвестування в недержавні пенсійні фонди (3 особи – представники сфери освіти, 1 – торгівлі, 5 – банківської, причому сеіеро з них віком 18 – 35 років – потенційні учасники другого рівня) (табл. 1).

Установлено, що опитувані за всіма сферами діяльності, усіх вікових груп скептично ставляться до можливості підвищення свого пенсійного доходу завдяки функціонуванню другого рівня, запровадження якого передбачалося із 2013 року, з моменту досягнення бездефіцитності бюджету Пенсійного фонду, хоча кожна четверта особа вважає, що його введення позитивно вплине на розмір пенсії (рис. 5).

Таблиця 1

Обізнаність зі способами заощадження та інвестування і ставлення
до них

Способи заощадження	Знаю	Вважаю привабливим	Планую використати	Використовую зараз
Накопичення готівкою у гривнях	77	34	31	41
Накопичення готівкою в іноземній валюті	76	25	17	13
Банківські депозити (строкові вклади) й ощадні рахунки	71	30	6	9
Придбання нерухомості як спосіб вкладання грошей	58	38	4	14
Придбання землі як спосіб вкладання грошей	58	29	5	20
Банківські картки, поточні рахунки	63	16	7	30
Дорогоцінні метали	51	5	4	1
Надання позик іншим людям під відсотки	50	4	3	0
Накопичувальне страхування життя	59	11	1	1
Банківські метали чи депозити у дорогоцінних металах	51	10	1	1
Інвестування в акції та облігації підприємств	53	14	1	1
Інвестування у державні облігації	59	11	0	0
Вклади в кредитні спілки	56	7	0	0
Участь у недержавних пенсійних фондах	49	9	2	0
Участь в інвестиційних фондах	50	6	0	0

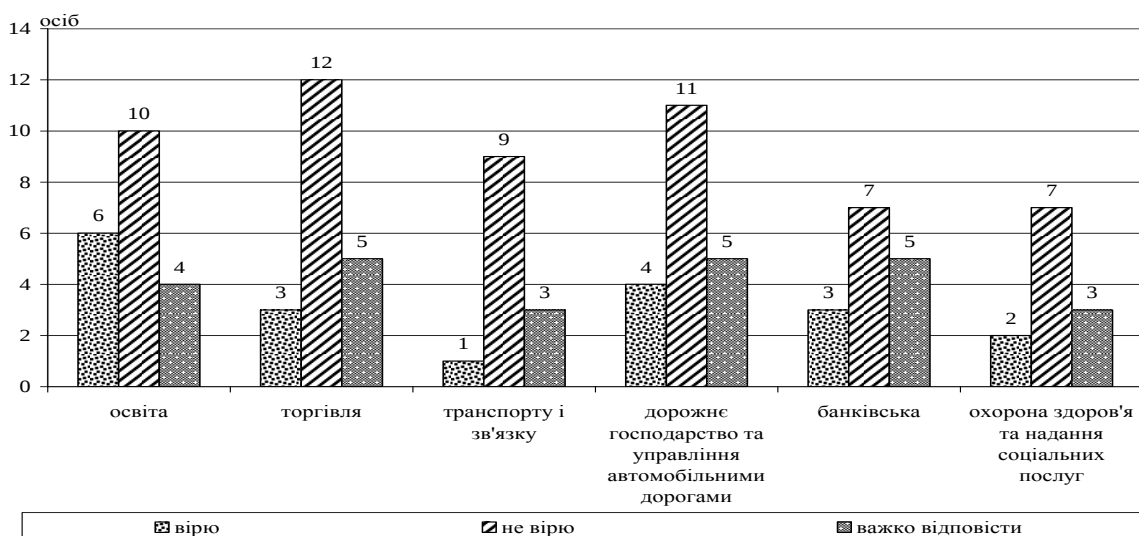

Рис. 5. Переконання в позитивний вплив введення другого рівня системи пенсійного забезпечення

Щодо можливих переваг другого рівня пенсійного страхування думка респондентів була така: 29 осіб не знали про другий рівень, що не дозволило їм визначитися стосовно його можливих переваг (причому найбільше зі сфери торгівлі), на думку більшості респондентів, перевагою є збільшення розміру пенсійних виплат (табл. 2).

Таблиця 2

Очікувані переваги введення другого рівня пенсійної системи

Переваги	освіта	торгівля	транспорт і зв'язок	дорожнє господарство й управління автомоб. дорогами	банківська	охорона здоров'я та надання соціальних послуг	Усього
Збільшення розміру пенсійних виплат за рахунок того, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи накопичуватиметься у Накопичувальному фонді на індивідуальних пенсійних рахунках громадян	10	8	5	6	5	3	36
Посилення залежності розміру пенсії від вкладу накопичених коштів	5	8	4	5	5	3	30
Страхування майбутніх пенсіонерів за допомогою розподілення ризиків між першим та другим рівнем пенсійної системи	7	0	0	0	1	2	10
Створення джерела інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки	4	0	0	0	4	1	9
Зменшення «податкового тиску» на фонд оплати праці роботодавців за рахунок перерахування частини обов'язкових пенсійних внесків до Накопичувального фонду із заробітку працівника	5	2	0	2	4	0	13
Право громадян перевести свої обов'язкові пенсійні заощадження з Накопичувального фонду до вибраного ними недержавного пенсійного фонду	4	2	0	5	0	2	13
Можливість успадкування коштів на персональному пенсійному накопичувальному рахунку родичами особи	8	4	1	4	4	1	22
Підвищення ефективності управління пенсійними коштами шляхом здійснення управління приватними компаніями	5	0	0	0	2	0	7
Не чув про жодну з них	5	7	5	6	2	4	29

Ми виявили, що населення має відносно низьку довіру до приватних організацій, які надають фінансові послуги, що пояснюється наслідками поточної банківської кризи та розвитком державної економіки. Державним фінансовим установам довіряють більше, ніж приватним, але навіть до них довіра є низькою. Найбільшою довірою серед респондентів користується Пенсійний фонд України, на другому місці – державні банки. Приватним банкам довіряють близько 28% громадян України, з яких 15% – працівники банку. Недержавним пенсійним фондам довіряють лише 6% респондентів, причому відповідь «зовсім не довіряю» щодо страхових компаній, інвестиційних фондів та НПФ обрали відповідно 32, 33 та 35%.

Доцільно констатувати, що обізнаність громадян України з фінансовими ринками знаходиться на низькому рівні. Виявлено, що більшість громадян обізнані так само, як і інші, тоді як у близько 34% рівень знань гірше, ніж у середньому (найбільше у сферах діяльності: торговельній, транспорту та зв'язку, дорожнього господарства й управління автомобільними дорогами). При цьому 31% респондентів ніколи не стежать за фінансовими новинами, а 38% – лише під час фінансової кризи. Більшість громадян рідко звертають увагу на новини про пенсійну систему, причому 39% ніколи не цікавляться, а 39% – час від часу.

Таким чином, результати опитування дозволяють стверджувати, що більшість респондентів Полтавської області поінформовані про напрями пенсійної реформи в Україні, розуміють важливість соціального захисту, визнають, що пенсійна система є складовою фінансової системи, тобто чинником соціальної безпеки. Одночасно існує сильний спротив підвищенню пенсійного віку та встановленню обмежень пенсійних виплат, що стосується респондентів усіх вікових груп та сфер діяльності. Єдиним винятком є беззаперечна підтримка пропозиції щодо відміни спеціальних пенсій для державних службовців високого рангу, суддів, депутатів Верховної Ради України та деяких інших осіб. Установлено, що більшість

полтавчан вважають, що пенсійне забезпечення є спільною відповідальністю держави і громадянина, причому пов'язуючи свій фінансовий стан після досягнення пенсійного віку в майбутньому з отриманням солідарної (державної) пенсії. Переважна більшість не вірять у достатній розмір доходу після виходу на пенсію. У результаті аналізу ми виявили, що населення має низький рівень довіри до приватних фінансових установ, які відіграватимуть ключову роль у планованому впровадженні другого рівня пенсійної системи. Установлено, що інформованість щодо діяльності недержавних пенсійних фондів є досить низькою, причому респонденти, охоплені анкетуванням скептично ставляться до результатів їх роботи. Таким чином, продовжуючи заходи щодо реформування пенсійної системи в Україні, доцільно розглянути можливість започаткування програми інформування населення, яку варто розробити у співпраці з приватними установами фінансового сектора, з метою посилення довіри у суспільстві до їх діяльності.

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

*Завора Таїна Миколаївна,
кандидат економічних наук, доцент
Полтавський національний технічний університет імені Юрія
Кондратюка*

Ключові слова: пенсійна система, пенсійне забезпечення, ризики, загрози, соціальна безпека.

Представлено аналіз результатів експертного опитування населення Полтавського регіону, проведений з ціллю виявлення його відношення до реформування пенсійної системи України, розуміння важливості планування свого майбутнього пенсійного забезпечення.